

Kavram Atlası: Kelam I-II

“Demir, Osman. *Kavram Atlası: Kelam I*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020, 277 s. & Yılmaz, Mustafa Selim. *Kavram Atlası: Kelam II*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020, 279 s.”

Tuğba GÜNAL

Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/Türkiye
Dr., Ankara University, Faculty of Theology, Ankara/Turkey

tgunal@ankara.edu.tr | orcid.org/0000-0003-0949-8565 | ror.org/01wntqw50

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Kitap Kritiği Book Review

Geliş Tarihi Date Recieved

15 Nisan 2021 15 April 2021

Kabul Tarihi Date Accepted

18 Haziran 2021 18 June 2021

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2021 30 June 2021

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Tuğba Günel).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Tuğba Günel).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Öz

Bu yazıda, Kavram Atlası Projesi'nin bir ürünü olan *Kelam I* ve *Kelam II* kitaplarının kritiği yapılmaktadır. *Kelam I* cildi, başlangıç düzeyindeki; *Kelam II* cildi ise ilk cildin tamamlayıcısı olarak orta ve ileri düzey okuyucu ve araştırmacılara yönelik olarak hazırlanmıştır. Söz konusu iki ciltlik eser, Kelam literatürünü oluşturan eserlerin kavramsal düzeyde genel çerçevesini ortaya koymayı ve bu sayede Kelam'ın gelişim seyrini takip edebilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Mefhûm, Mantûk, Terim, Kelam.

Abstract

In this review, *Kelam I* and *Kelam II* books, the product of the Project titled "Kavram Atlası", are criticised. *Kelam I*, beginner level; *Kelam II* has been prepared as an integral part of the first volume for intermediate and advanced level readers and researchers. The two-volume work in question aims to reveal the general framework of the works that make up the Kalâm literature at the conceptual level and thus to follow the developmental course of Kalâm.

Keywords: Concept, Mafhûm, Mantûk, Convention, Kalâm.

Kişinin düşünsel faaliyette bulunabilmesini sağlayan temel vasıtalardan biri kavramlardır (*mefhûm*). Kavram içeriklerinin doğru bir şekilde belirlenmesi, ilgili şeyin mâhiyetinin açık bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayacağından;¹ zihnî kargaşadan kurtulmanın ve ilmî çalışmaların olması gereken zeminde icra edilebilmesinin temel şartıdır. Bu ise a) konuya ilişkin bütün mevzuları içeren, b) konuyla alakası olmayan mevzuları dışarıda bırakan ve c) tarif edilen hakkındaki bilgisizliği gideren² *efrâdını câmi' ayyârını mâni'*³ (*conveniat toto definito et soli definito*) bir tanımla mümkündür. Bu bakımdan tanımın, "bir kavramın karakteristik işlemi tayin eden zihin işlemi"⁴ olduğu söylenebilir. Marifet ve ilmin kavramlar (*tasavvur*) üzerine bina edildiği; başka bir ifadeyle kavramların, bilginin meydana gelmesini sağlayan zemini (*el-'ilmü'l-evvel*) oluşturduğu ve belli bir hükme/yargıya varılmasının (*tasdik*) ön şartı olduğu düşünüldüğünde; bu zeminin ancak tanım (*hadd-ta'rif*) ile elde edilebileceği ortaya çıkmaktadır.⁵ Zihnî tasavvurların (*mefhûm-kavram*) dille ifade edilmesi ise kavramın terim (*istilâh-mantûk*) halini alması demektir. Bu açıdan terim, kavrama dilsel/fonetik yolla işaret ederek kavramın anlamının açığa çıkarılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla terimin, kavramın *neliğine* değil, *anlam içeriğine* delâlet eden epistemolojik bir işleve sahip olduğu söylenebilir.⁶

¹ Aristoteles, *Organon IV: İkinci Analitikler*, çev. H. Ragıp Atademir (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 91. Ayrıca bk. İhvân-ı Safâ, "Fi'l-hudûd ve'r-rusûm", *Resâ'ilu İhvânî's-Safâ*, thk. Ârif Tâmir (Beirut: Menşûrât 'Avidât, 1415/1995), 3/317; Cürçânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbü't-ta'rifât* (Beirut: Mektebetü Lübnân, 1985), 87.

² Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl: en-Nazar ve'l-me'ârif*, thk. İbrâhîm Medkûr-Tâhâ Hüseyin (Kahire, ts.), 12/15.

³ İzmirli İsmail Hakkı, *Mi'yâru'l-'ulûm: İsbâgûcî Terceme ve Şerhi*, haz. Ahmet Yasin Çomoğlu (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020), 53.

⁴ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Basım, 1982), 36.

⁵ İbn Sînâ, Ebü Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî, *en-Necât fi'l-hikmeti'l-ilâhiyye* (Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 2. Basım, 1357/1938), 3; Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Hamza Zühayr Hâfız (Medine: y.y., 1413), 1/31-34. Ayrıca bk. Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed, *el-Mübîn fi şerhi me'âni elfâzi'l-hukemâ ve'l-mütekellimîn*, thk. Hasan Mahmûd eş-Şâfi'î (Kahire, 1403/1983), 69.

⁶ Doğan Özlem, *Mantık: Klasik Sembolik Mantık: Mantık Felsefesi* (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 7. Basım, 2004), 66-67, 69.

Kavram her zaman doğrudan zihin dışında mevcut olan varlık, nesne, durum ve ilişkiden çıkarsanan bir tasavvur olmak zorunda değildir. Bununla birlikte, hafızamızda herhangi bir varlığa ilişkin duyular tarafından sağlanmış bir veri yoksa bununla ilgili kavramsallaştırmada bulunmak da mümkün değildir. Örneğin, daha önce şahit olunanlara hiçbir açıdan benzemeyen, hatta mevcut olmayan bir varlık türü tahayyül etmek istendiğinde herhangi bir sonuca ulaşılamayacaktır. Bu bakımdan, “yakut ağaç” veya “Anka kuşu” gibi üretimlerin, hafızadaki mevcutları temele aldığı; yani ağaç ve kuş’un bilinmesine bağlı olduğu söylenmelidir.⁷ İlmî bir disiplin içerisinde kullanılan terimleri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Zira kavramın anlam içeriğinin oluşturulmasına imkân tanıyan temel, kavramın dayandırıldığı dilsel kökenin tekâbül ettiği varlıksal zemin/somut gerçekliktir. Örneğin Kelam, Felsefe ve Tasavvuf’ta önemli bir konuma sahip olan *rûh* teriminin, “hava, esinti, rüzgâr”⁸ anlamına gelen *rîh* kökeninden; yani varlıksal/somut bir temelden hareketle içeriklendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, ilmî *istilâh*ların (terim), ‘lafızların ilk vazedildiği manadan hareketle yeni bir muhtevaya büründürülmesi’⁹ şeklinde meydana getirildiği söylenebilir.¹⁰ Kavram-terim-dilsel köken bağıntısının kurulması ise ilmî bir disiplin içerisinde yer edinen herhangi bir terimin, hangi bağlamda ve ne için kullanılmış olabileceğine ilişkin temel bir yordama imkânı sağlamaktadır.

Bir başka açıdan, bilginin alınması ve kavranmasında araştırmacının dayanak noktası olan terimlerin,¹¹ bir ilmin konularının anlaşılmasında, görüş farklılık ya da benzerliklerinin tespitinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Kelam, Felsefe, Tasavvuf, Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi birçok alanda; terimlerin tespiti, tanımı ve izahı doğrultusunda telif edilen eserlerin, bu öneme binaen üretildiğini söylemek mümkündür. Mukâtil b. Süleymân’ın (ö. 150/767) *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*’i, Câbir b. Hayyân’ın (ö. 200/815) *Kitâbü’l-hudûd*’u, Kindî’nin (ö. 252/866) *el-Hudûd ve’r-rusûm*’u, Ebü’l-Hasan er-Rummânî’nin (ö. 384/994) *el-Hudûd*’u, İbn Fûrek’in (ö. 406/1015) *el-Hudûd fi’l-usûl*’ü, Râgıb el-İsfahânî’nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fi’l-ğarîbi’l-Kur’ân*’ı, İbn Sînâ’nın (ö. 428/1037) *Kitâbü’l-hudûd*’u, Şerîf el-Murtazâ’nın (ö. 436/1044) *el-Hudûd ve’l-hakâ’ik*’i, Ebü’l-Velîd el-Bâcî’nin (ö. 474/1081) *Risâle fi’l-hudûd*’u, Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *Kitâbü’l-hudûd*’u,¹² İhvân-ı Safâ’nın (4/10. yüzyıl) *Fi’l-hudûd ve’r-rusûm*’u, Necmeddîn en-Nesefî’nin (ö. 537/1142) *Tilbetü’t-talebe fi’l-istilâhâtî’l-fıkhiyye*’si, Kutbuddîn Ebû Ca’fer en-Nîsâbü’rî’nin (ö. 547/1152) *el-Hudûd: el-Mu’cemu’l-mevzû’i li’l-mustalahâtî’l-keâmîyye*’si, Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) *Nüzhetu’l-a’yüni’n-nevâzir fi’l-ilmî’l-vücûh ve’n-neza’ir*’i, Seyfeddîn Âmidî’nin (ö. 631/1233) *el-Mübîn fi’l-şerhi me’ânî elfâzi’l-hukemâ ve’l-mütekellimîn*’i, İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) *Istilâhâtü’s-sûfiyye*’si, İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî’nin (ö. 643/1245) *Ma’rifetu envâ’i’l-ilmî’l-hadîs*’i, Ebü Muhammed İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 656/1258) *el-İzâh li-kavânîni’l-istilâh*’ı, Abdürrezzâk Kâşânî’nin (ö. 736/1335) *Istilâhâtü’s-*

⁷ Tuğba Günal, *Kelam’da Nefs Fenomenolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 224-225.

⁸ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, Ebû Abdirrahmân, *Kitâbü’l-Ayn*, thk. Abdulhamîd Henedâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003), 2/160-161.

⁹ bk. Cürcânî, *Kitâbu’t-ta’rifât*, 28.

¹⁰ Kelamcılarının bir kavramı tanımlarken ilgili kelimenin günlük dildeki kullanılışını ya da sözlük anlamını eksene almalarıyla ilgili bk. Mehmet Bulğen, “Klasik Dönem Kelâmında Dilin Gücü”, *Nazariyat* 5/1 (Nisan 2019), 46vd.

¹¹ Ali Çetin, “Kavram ve Kuramları”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/17 (Ocak 2015), 255.

¹² İçinde: Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Mi’yâru’l-ilm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2013), 251-300.

sûfiyye'si, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Kitâbü't-ta'rîfât*'ı, Tehânevî'nin (ö. 1158/1745'ten sonra) *Keşşâfu ıstılâhâtı'l-fünûn*'u bu doğrultuda telif edilmiş önemli örneklerdir.

Söz konusu eserlerin; a) ilgili olduğu alanın temel karakteristiğini ortaya koyduğu, b) müellifin düşünce yapısı ve ilmî sistemi hakkında bilgi verdiği ve c) yazıldığı dönemin terimlerine ilişkin birikimi aktardığı görülmektedir.¹³ Müelliflerin hangi kavrama, hangi anlam içeriğinin yükleneyeceğini (terim), gerekçeleri ile birlikte ortaya koymaları ise onların eserlerini hem bilimsel hem de ahlâkî bir sorumlulukla kaleme aldıklarını göstermektedir.¹⁴ İnsanın varlık hakkındaki düşüncesini biçimlendirmesine dayanan ve insanı insan kılan en önemli özelliklerden biri olan kavramsallaştırma yeteneğinin¹⁵ tezahürü olan bu eserlerde, kavramların içeriklendirilmesi konusunda, düşüncenin tarihî seyrine bağlı olarak; anlam genişlemesi, değişmesi veya daralması gibi birtakım değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bu durum, kavramların bir tarihe sahip olduğu, zaman içerisinde yaşanan ilmî, siyasî veya kültürel birçok değişim ve dönüşümün izinin, kavramlar-terimler üzerinde de sürülebileceği anlamına gelmektedir.

Kelam söz konusu olduğunda, kelamî terminolojinin ilk olarak Mu'tezilî âlimler tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Sonraki dönemlerde ise ilgili terminolojiyi destekleme ya da karşı çıkma üzerinden bir gelişim süreci izlendiği söylenebilir. Mezheplerin, hatta aynı mezhep içerisindeki bilgilerin anlayış farklılıklarının dayanaklarının tespiti ise kullanılan terimlerin anlam içeriklerinin ve bağıntılı oldukları zihinsel arka planın doğru ve tutarlı bir şekilde belirlenmesine bağlıdır.¹⁶ Yukarıda belirtilen klasik kaynaklara ek olarak, Kelam ilminin yapı taşları olan terimleri ortaya koyma çabasının güncel çıktılarından olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda, Semih Duğaym'ın *Mevsû'atü mustalahâti 'ilmi'l-keâmî'l-islâmî*'si, İbrahim Rafâa'nın yayına hazırladığı -heyet tarafından yazılan- *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-keâmîyye*, Ahmed el-Ahsâî'nin *Mustalahâtu 'ilmi'l-keâm*'ı, Abdülhâdi el-Fadlî'nin *Hulâsatü 'ilmi'l-keâm*'ı, Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi'nin *Kelâm Terimleri Sözlüğü* ve Hilmi Karaağaç'ın *Kelâmın 100'ü* ve *Kelâmın 200'ü* adlı eserleri zikredilebilir.

Editörlüğünü Doç. Dr. Bülent Akot'un yaptığı *Kavram Atlası Projesi*'nin bir ürünü olan *Kelam I*, Doç. Dr. Osman Demir; *Kelam II* ise Doç. Dr. Mustafa Selim Yılmaz tarafından söz konusu minvalde yazılmış bir diğer eserdir. Hilmi Karaağaç'ın yazdığı *Kelâmın 100'ü* ve *Kelâmın 200'ü* adlı eserlerin

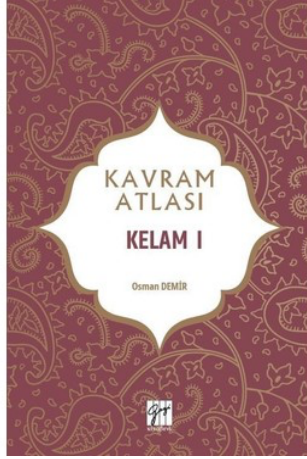
¹³ Enver Uysal, *Hudûd Risâleleri Çerçevesinde Kindî ve İbn Sînâ Felsefesinin Temel Kavramları* (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 13, 23-24.

¹⁴ krş. Mahmut Ay - Engin Erdem, *İlahiyat Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 4.

¹⁵ Çetin, "Kavram ve Kuramları", 273.

¹⁶ Bu görüşümüzü temellendirecek pek çok terimden bahsetmek mümkündür. Burada örnek olarak *istitâ't* kelimesinin terminolojik gelişimi verilebilir. bk. Ka'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Kitâbü'l-Makâlât ve me'ahü 'Uyûni'l-mesâ'il ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu, Râcih Kürdî, Abdülhamîd Kürdî (Amman - İstanbul: Dâru'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr - Kuramer, 1439/2018), 301-317. Ayrıca bk. Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'l-Nahdati'l-Mısıriyye, 1369/1950), 1/274-286. Krş. Eş'arî, *Kitâbü'l-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, nşr. Hammûde Çurâbe (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1975), 93-114; Neseî, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Tebsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/113-172; Kâdî Abdülcebâr, Ebü'l-Hasen Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/147-189.

editörlüğü de Bülent Akot tarafından yapılmıştır.¹⁷ Bu bakımdan, Türkiye’de yapılan ve müstakil olarak Kelam terimlerini içeren üç çalışmadan ikisinin Akot’un proje koordinatörlüğünde yapıldığını ifade etmek gerekmektedir.

Kelam I ve *Kelam II*’nin Kelam terminolojisi ile ilgili yazılan diğer eserler içerisindeki yerini ve önemini tespit edebilmek için şu soruların yanıtını aramak gerekmektedir:¹⁸ a) Kitabın¹⁹ adı ne söylüyor? b) Kitabın yazılmasındaki temel sâik nedir? c) Kitabın amacı nedir? d) Kitabın yöntemi nedir? e) Kitabın alana katkısı nedir?

Kitabın adı ne söylüyor?: Kelam I ve Kelam II, ‘Kavram Atlası’ üst başlığını taşıyan ve otuz dört ciltten oluşan seri içerisinde yer almaktadır. Bu bakımdan ‘atlas’, ‘kavram’ ve ‘Kelam’ kelimelerinin kullanımlarının neye tekâbül ettiği ve eserin bunu karşılayıp karşılamadığı üzerinde durulmalıdır. Atlas kelimesinin kullanılması, bütüncül bir bakış açısıyla, terimler üzerinden Kelam literatürüne ilişkin bir şema/harita oluşturulduğunu imlemektedir. Eserin bu özelliği haiz olduğu; dolayısıyla atlas kelimesinin eserin oluşturuluş biçimini ifade ettiğini söylemek mümkündür. Eser ismindeki kavram kelimesinin ise isabetli bir tercih olmadığı görülmektedir. Zira kavram, zihnî tasavvurları (*mefhûm*) karşılamak için kullanılmaktadır. Zihindeki bu tasarımların, dil vasıtasıyla somut hale getirilmesi ve kavramın anlam içeriğine işaret eden simgeler haline gelmesi ise terimdir (*mantûk-ıstılâh*). Bu bakımdan, eser adında ‘kavram’ değil ‘terim’ kelimesinin kullanılmasının gerekliliği belirtilmelidir. Bununla birlikte, proje adının, eserlerin üst başlığı olarak belirlenmesi; kavram kelimesi tercihinin yazarlara ait olmadığı sonucunu vermektedir. Eser başlığındaki *Kelam* kelimesi ise iki cildin bu ilmî disipline hasredildiğini; dolayısıyla kitabın konusunu ifade etmektedir. İçeriğin Kelam ilmine ait terimlerden oluşması, farklı disiplinlere ait terimlere ise Kelam ilmi ile münasebeti doğrultusunda yer verilmesi, eser isminin yönlendirmesini karşılamaktadır.

¹⁷ *Kelamın 100’ü ve Kelamın 200’ü* adlı eserlerin, kritiğini yapacağımız *Kelam I ve Kelam II* eserleriyle metodik açıdan benzediği; fakat *Kelam I ve Kelam II*’nin sistematik, muhteva ve kaynakça bakımından daha zengin bir çerçeveye sahip olduğu söylenebilir.

¹⁸ Sorular için bk. Nermi Uygur, *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2012), 11-19.

¹⁹ Metnimizde söz konusu iki cilt, çoğunlukla ‘kitap/eser’ şeklinde tekil karşılanacak ve ortak bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Kitabın yazılmasındaki temel sâik nedir?: Kitabı yazdıran sâik nedir sorusunu, ‘Bu kitaba neden ihtiyaç duyuldu?’ sorusuyla özdeşleştirmek mümkündür. Zira hem klasik hem de güncel literatürde tanım ve terimleri konu alan birçok çalışma mevcutken bu çalışmanın yapılmasına yönlendiren sebep, ona duyulan ihtiyacı ifade etmektedir. Bu doğrultuda, eserin, terimlerin oluşturduğu anlam evrenini, konu merkezli bir şekilde sistematize ederek ilgili tasavvurun zihinde tüm yönleriyle belirginleşmesini sağlama sâikiyle yazıldığını söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle, terimleri, A’dan Z’ye harf sırasına göre değil de tematik bağıntılarla bir araya getirmenin, okuyucu ve araştırmacılara Kelam ilmini bütüncül bir bakış açısıyla kavrama imkânı sunma ihtiyacından kaynaklandığı söylenebilir.

Kitabın amacı nedir?: *Kelam I* cildi, başlangıç düzeyindeki; *Kelam II* cildi ise ilk cildin tamamlayıcı parçası şeklinde orta ve ileri düzey okuyucu ve araştırmacılara yönelik olarak hazırlanmıştır. Eserde, “ihtiyaç merkezli ve öncelikli” (s. VII) olduğu tespit edilen toplam beş yüz terime, belli bir ilke ve sistematik doğrultusunda yer verilmekte ve bu terimlerin izahında, “yeniden bir yeri keşiften ziyade” (s. VI), Kelam eserlerinin genel çerçevesini ve Kelam ilminin olgusal yapısını tematik bir şekilde ortaya koyma amacı güdüldüğü görülmektedir. Bu bakımdan eserin amacının; a) kişide, birbirinden bağımsız algılanamayan kavramsal-dilsel-mantıksal bir farkındalık oluşturmak, b) hangi terimin, hangi konu bağlamında, hangi içerikle, nasıl kullanılması gerektiği yetisini kazandırmak, c) söz konusu farkındalık ve yetiyle, kelamî eserlere vukûfiyeti sağlama sağlamak ve d) okuyucu/araştırmacılara bir başvuru kaynağı sunmak olduğu söylenebilir.

Kitabın yöntemi nedir?: Eserde kısa, açık ve anlaşılır bir üslup kullanıldığı görülmektedir. Terim içerikleri, herhangi bir mezhebî görüşü destekleme ya da eleştirme kaygısı güdülmeksizin nesnel-objektif temele dayanan akademik bir bakış açısıyla öz bir biçimde ifade edilmektedir. *Kelam II*’nin, *Kelam I* cildinin devamı ve tamamlayıcısı olması, eserlerin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan hem iki cildin hem de ciltler içerisindeki konuların birbirini tamamlayan bir çizgi takip ederek bağlamsal bir bütünlük oluşturmaya matuf olduğu söylenebilir. Örneğin, *Kelam I* cildinin ilk teması olan “Kelâm İlmine Giriş” konusu şu şekilde işlenmektedir:

A. TANIM ve İSİMLER	B. KONU ve YÖNTEM	C. DÖNEMLENDİRME	D. DİĞER KAVRAMLAR
<ul style="list-style-type: none"> • Akâid • Fıkh-ı Ekber • İlm-i Tevhid ve's-Sıfât • Nazar ve İstidlâl İlmi • Usûlü'd-Din • Eşrefü'l-Ulûm 	<ul style="list-style-type: none"> • Âmentü • Usûl-i Hamse • Usûl-i Selâse • Zarûrât-ı Diniyye • Cedel • Mesâil-Vesâil • İn'ikâs-ı Edille • Kiyâsu'l-Gâib Ale'l-Şâhid 	<ul style="list-style-type: none"> • Mütekaddimûn Dönemi • Müteahhirûn Dönemi • Memzûc Dönem • Şerh ve Hâşiye Dönemi 	<ul style="list-style-type: none"> • İhtilâf • Mezhep

Kelam I, 2-22.

Kelam II cildinde ise konunun *Kelam I*'de verilmiş şeklini tamamlar ve geliştirir bir biçimde “Mebâdî ve Tarih” üst başlığının, a) Temel Kavramlar ve b) Tarihi Süreç şeklinde iki alt başlığa ayrıldığı ve

her bir alt başlık içerisinde, ilgili temaya temel olabilecek tüm terim, konu ve eserlerin verilmeye çalışıldığı görülmektedir:

TEMEL KAVRAMLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Mebâdî', Tevhid, Mîsâk, Hanîflik, Teoloji, Celîlu'l-Kelâm, Dakîku'l-Kelâm, İlmü'l-Cedel, İlmü'l-Hilâf, Mevcûd, Ma'dûm, Ma'dûmun Şey'iyyeti, Ma'lûm
TARİHİ SÜREÇ	<ul style="list-style-type: none"> • İmâmet, İmâmetu'l-Mefdûl, Râfıza, Hasan Basrî, Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâleleri, Ebû'l-Huzeyl el-'Allâf, Adâlet, Va'd ve Va'id, Menzile Beyne'l-Menzileteyn, Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'Ani'l-Münker, Halku'l-Kur'ân, Kelâm-ı Lafzî, Kelâm-ı Nefsî, İhve-i Selâse, Eş'arilik, Mâtürîdîlik, Kâdî Abdülcebbar, Ebû Hâmid el-Gazzâlî, Tehâfût Geleneği, Ebû'l-Mu'in en-Nesefti, Emâlf Kasidesi, 'Akâid-i Neseftiyye, 'Akâid-i 'Adudiyye, Felsefi Kelam, Fahreddin er-Râzî, Tahkîk, Şerhu'l-Makâsîd, Şerhu'l-Mevâkîf, 'Akâid-i Senûsiyye, İzmîrli İsmail Hakkı, İctimâ'î İlm-i Kelâm

Kelam II, 2-46.

Her bir başlık altında, öncelikle ilgili terimin tanımı yapılmakta, sonrasında ise hem klasik hem de çağdaş kaynaklara referansla terimin anlam alanı ve anlaşılma biçimi temel bağıntılarıyla birlikte verilmektedir. Bu yapılırken terimin literatürdeki anlamı korunmakta; -çoğunlukla- detaylı analiz, değerlendirme, katkı ya da eleştiride bulunulmamaktadır. Eserin terimleri işleyiş biçimini görmek açısından aşağıdaki örneklere bakılabilir:

“Ecel

الاجل

Her canlı ve toplum için önceden takdir edilen ortalama yaşam süresi ve bu sürenin sonudur.

Ecel kelimesi sözlükte “belirlenmiş zaman süresi ve belli bir müddetin sonu” gibi anlamlara gelir. Ayetlerde farklı anlamlarla birlikte daha çok “ölüm vakti” ya da “hayat süresi” olarak kullanılmıştır (Fuâd Abdülbâkî, 1994: 18-19). Yüce Allah, her insana uzun ya da kısa bir yaşam süresi ve bir ölüm vakti tayin etmiştir (el-En'am, 6/2, 60; el-Fâtır, 35/11). Bu kurala her bir varlık tabidir. Ne fertlerin ne de toplumların ecel süreleri bir vakit öne alınacak ya da ertelenecektir (en-Nahl, 16/61; el-A'raf, 7/34). Bazı insanlar genç yaşta ölürken bazılarının ömürlerinin sonuna kadar yaşamaları da bu ilkeye bağlıdır (el-Mü'min, 40/67).

Kelâm alimleri, kader ve kaza konusunun bir yansıması olarak ecel üzerinde de durmuşlardır. Genel olarak her şeyin ecelinin onun ölüm vakti olduğu ifade edilmiş, bu çerçevede öldürülen kişinin de eceliyle öldüğü belirtilmiştir. Ehl-i sünnet, öldürülmeseydi maktulün yaşayacağını kabul etmez. Zira Allah'ın bilgisinde bir değişiklik olamaz (Cüveynî, 2010: 291-292). Mu'tezile'ye göre ise bu kişi öldürülmeseydi yaşayacaktı. Onlara göre kâtilin ceza görmesinin sebebi ise maktulün ilâhî takdirde belirlenen ecelini kesintiye uğratmasıdır. Ancak bu hususta Basra ve Bağdat ekolleri arasında ihtilaf bulunmaktadır (Kâdî Abdülcebbar, 2013: 734-740; Koloğlu, 2011: 533-534). Bu doğrultuda bir ayetten hareketle (el-En'am, 6/2) doğal ölüm, ecel-i müsemma; bunun dışında kâtil vb. yollarla ölüm ise ecel-i kaza/ihtirâmî olarak isimlendirilmiştir (Elmalılı, t.y.: III, 379-384). “

Kelam I, 156.

Bezm-i Elest

بزم الست

Kelâm ilminde insanın varoluş amacını ve bu doğrultuda yaratılışı esnasında Allah'a verdiği sözü nitelerek için kullanılan bir kavramdır.

Bezm-i elest, bir terkip olup *bezm*, sohbet ve muhabbet meclisi anlamındaki Farsça kökenli bir kelimedir (Sami, 1996: 292). *Elest* ise mazi sîgasında olumsuzluk bildiren “ليس” kökünden türemiş *nefs-i mütekellim* formunda bir fiildir (İbn Manzûr, t.y.: VI, 212). Bu kavramın özellikle misak ayeti A'raf 7/172'deki “أنت بربكم قالوا بلى” şeklinde geçen ifadeye binaen terminolojik çerçevesi oluşturulmuştur. Konu bağlamında İslâm düşüncesinde üç temel yorumun var olduğunu söylemek mümkündür. Meşhur olan ilk yoruma göre Allah, Hz. Adem'in sırtından kıyamete kadar gelecek bütün neslini çıkarmış ve onlardan söz almıştır. Bu yorum, bir nevi ruhların daha önce yaratıldığı ve *bezm-i elest*in de ruhlar âlemi olduğu fikrini beraberinde getirmiştir. İkinci yorum, bu ayeti simgesel olarak ele almakta ve insanın Rabbini tanıyacak bir formatta yaratıldığını vurgulamaktadır. Yaygın olmayan üçüncü yoruma göre ise burada Benî İsrâil'den bahsedilmektedir (Deniz, 2013: 151-161). Bu üçüncü görüş, özellikle siyak ve sibak ile nüzul ortamı bağlamında ayrıca değerlendirilmektedir. Diğer taraftan bu noktada müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı duruşları da dikkate alınmaktadır. Buna göre bu ve devamındaki ayette nübüvvet geleneği ve amacına bir vurgu vardır. Başka bir ifadeyle Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlardan söz almasına yapılan vurgu, burada ana temadır (Parlak, 2018: 109-132).

Kelam II, 207.

Kitabın alana katkısı nedir?: Sistematiğinin temalar üzerine kurulmuş olması, eserin alana en büyük katkısıdır ve benzer eserler içerisindeki özgünlüğünü sağlamaktadır. Zira bu yöntem, tek tek terimlerin ne dediğinden ziyade, diğer terimlerle birlikte ne türden mantıksal ilişkiler kurulduğu ve nasıl bir anlam bütünü meydana getirildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca salt terimlerin değil, Kelam'da öne çıkan eser, konu, hâdise, teori ve âlimlerin de ayrı maddeler halinde incelenmiş olması, eseri zenginleştirmiş ve literatürün genel çerçevesinin ortaya çıkarılması ve bu sayede Kelam'ın tarihte izlediği çizginin takip edilebilmesini sağlamıştır. Fakat eserin bu yönü, terim atlası olarak planlanan çalışmanın kendi kapsamına uymadığı şeklinde bir eleştiriyi de beraberinde getirmektedir.

Bir başka açıdan, bu türden eserlerde daha önce yer verilmeyen *istirsâl*, *transhümanizm*, *evrim teorisi*, *deizm*, *nihilizm*, *nefsü'l-emr*, *nihilizm*, *burhân-ı siddîkîn*, *fideizm* gibi terimlerin mevcudiyeti, Kelam ilminin bağıntılı olduğu alanları göstermesi bakımından dikkate değerdir. Benzer şekilde, eserde terimlerin Arapça karşılıklarının verilmesi, okuyucu ve araştırmacıların klasik kaynaklara nüfûzunu artıracak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, sonraki baskılarda terimlerin İngilizce karşılıklarına da yer verilmesi, bir teklif olarak sunulabilir. Eserin sonuna, spesifik olarak aranan bir kavrama ulaşmayı kolaylaştıracak, harf sırasına göre oluşturulmuş bir listenin koyulması da bir diğer teklif olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, projenin bağlı olduğu ilke doğrultusunda, çoğunlukla salt literatürdeki temel görüşlerin aktarımıyla yetinilmesi, özellikle Kur'ân'dan mülhem oluşturulan terim içeriklerinin doğru-yanlış analizinin yapılmaması, terimlerin belli bir doğrultuda kullanılmasında etkin olan sosyal, siyasî, kültürel ve ilmî arka planın öne çıkarılmaması ise eserin eleştirilebilir yönlerini teşkil etmektedir. Söz konusu unsurlara ilişkin bazı başlıklar altında kısmî yönlendirmeler bulunsa da bu yeterli görünmemektedir. Terimler hakkındaki temel görüşlerin belli bir bağlamda kompakt bir şekilde ifade edilmesi, okuyucu ve araştırmacılar açısından elbette önemlidir; fakat "eğitimde amaç, olanı olduğu gibi bırakmama kararlılığı"²⁰ ise eserin bu niteliği, önceki eserlerden ayırt edici bir yön barındırmamaktadır.

Sonuç olarak, söz konusu beş soru doğrultusunda kritik etmeyi hedeflediğimiz *Kelam I* ve *Kelam II* eserlerinin; kavramlar üzerinden inşa olan zihin ve dolayısıyla eylem dünyamız için önemli bir yerde durduğu, yazarlarının alan birikimlerinin konuların öz bir şekilde ifade edilmesinde nitelikli bir rol oynadığı, kelimî literatürün terimler atlasını ortaya koyma hüviyetine sahip olduğu ve özellikle sistematığının sonraki çalışmalar için örneklik teşkil edeceği görülmektedir.

²⁰ Nermi Uygur, *Kuram-Eylem Bağlamı*, 133.

Kaynakça

- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-Mübîn fi şerhi me'ânî elfâzi'l-hukemâ ve'l-mütেকellimîn*. thk. Hasan Mahmûd eş-Şâfi'î. Kahire, 1403/1983.
- Aristoteles. *Organon IV: İkinci Analitikler*. çev. H. Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Ay, Mahmut – Erdem, Engin. *İlahiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Bulğen, Mehmet. “Klasik Dönem Kelâmında Dilin Gücü”. *Nazariyat* 5/1 (Nisan 2019), 37-79.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Çetin, Ali. “Kavram ve Kuramları”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/17 (Ocak 2015), 251-274.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Mektebetü'l-Nahdati'l-Mısıriyye, 1369/1950.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *Kitâbü'l-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. nşr. Hammûde Ğurâbe. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1975.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Hamza Züheyr Hâfiz. 4 Cilt. Medine: y.y., 1413.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Mi'yâru'l-ilm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2013.
- Günel, Tuğba. *Kelam'da Nefs Fenomenolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, Ebû Abdîrrahmân. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Henedâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *en-Necât fi'l-hikmeti'l-ilâhiyye*. Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 2. Basım, 1357/1938.
- İhvân-ı Safâ. “Fi'l-hudûd ve'r-rusûm”, *Resâ'ilu İhvâni's-Safâ*. thk. Ârif Tâmir. 5 Cilt. Beyrut: Menşûrât 'Avdât, 1415/1995.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Mi'yâru'l-ulûm: İsâgûcî Terceme ve Şerhi*. haz. Ahmet Yasin Çomoğlu. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Ka'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî. *Kitâbü'l-Makâlât ve me'ahû 'Uyûni'l-mesâ'il ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyin Hansu, Râcih Kürdî, Abdülhamîd Kürdî. Amman - İstanbul: Dâru'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr - Kuramer, 1439/2018.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl: en-Nazar ve'l-me'ârif*. thk. İbrâhîm Medkûr-Tâhâ Hüseyin. 16 Cilt. Kahire, ts.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Nesefî, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Basım, 1982.

Özlem, Doğan. *Mantık: Klasik Sembolik Mantık: Mantık Felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 7. Basım, 2004.

Uygur, Nermi. *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2012.

Uysal, Enver. *Hudûd Risâleleri Çerçevesinde Kindî ve İbn Sînâ Felsefesinin Temel Kavramları*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.